

Reakciókinetika és katalízis

6. előadás: Lánreakciók elmélete

Cím

Lánreakciók elmélete

Bevezetés

A lánreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

1 Bevezetés

- ▶ A *láncreakció* az összetett reakciórendszerek egyik különleges fajtája.
- ▶ A "láncszemek" olyan elemi reakciók, amelyek ismétlődnek.
- ▶ Az egyik lépésben keletkező reaktív köztitermék egy következő lépésben újabb köztiterméket eredményez, ami egy újabb következő lépésben újabb köztiterméket eredményez és így tovább.
- ▶ Azokat a reaktív köztitermékeket, amelyek a lánc haladásáért felelős, *láncvivők*nek nevezzük.
- ▶ A láncvivők lehetnek gyökök, ionok, vagy neutronok (maghasadás).
- ▶ Gyakorlati jelentőség: polimerizáció, pirolízis, termikus robbanás, ...

Cím

Láncreakciók
elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános
sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

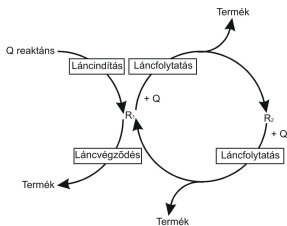
Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A láncreakciók általános sémája

A reakciólépések osztályozása:

- lánccindítás, iniciálás
- lánCFolytatás, lánCterjedés
- lánCvégződés, lánClezárás
- lánCelágazás (több lánCvivő képződése)
- inhibíciós lépés v. lánCkésleltetés (lánCvivő+termék reakciója)

Példa: $\text{H}_2 + \text{Br}_2 = 2\text{HBr}$

Mechanizmus:

$\text{Br}_2 \rightarrow 2\text{Br}\cdot$ lánccindítás, lassú

$\text{Br}\cdot + \text{H}_2 \rightarrow \text{HBr} + \text{H}\cdot$ lánCterjedés, gyors

$\text{H}\cdot + \text{Br}_2 \rightarrow \text{HBr} + \text{Br}\cdot$ lánCterjedés, gyors

$\text{Br}\cdot + \text{Br}\cdot + \text{M} \rightarrow \text{Br}_2 + \text{M}$ lánCvégződés

(Az itt közölt ábrák forrása: M. Pilling, P. Seakins: Reakciókinetika, 9. és 10. fejezet.)

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A nyílt láncú reakciók általános jellemzője¹

- ▶ *indukciós szakasz*: rövid, eredménye az állandósult, *kvázistacionárius állapot*, a láncvívők koncentrációja *steady-state* értéket ér el.
- ▶ *főszakasz*: a láncreakció állandósult sebességű lánclépéseken keresztül játszódik le; a láncvívő koncentrációja állandó marad, mert a köztitermékből minden lépésben ugyanannyi fogy, mint amennyi termelődik.
- ▶ *utószakasz*: a reaktánsok elfogynak, emiatt a láncvívők koncentrációja lecsökken és a láncreakció leáll.

Lánchossz: a lánccindítás és láncvégződés közötti láncfolytató lépések (láncszemek) átlagos száma:

$$\text{lánchossz} = \frac{\text{láncfolytatás sebessége}}{\text{láncvégződés sebessége}}$$

¹A lánclágazást nem tartalmazó reakciót nyílt láncúnak nevezzük, szemben az elágazó láncú reakciókkal (lásd később)

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

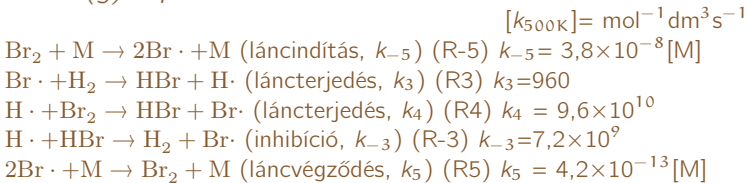
Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Hidrogén-halogén reakciók

A $\text{HBr}(g)$ képződése elemeiből:

500 K hőmérsékleten és 1 atm nyomáson $[\text{M}] = 0,0025 \text{ mol dm}^{-3}$.

A láncreakció kísérletesen meghatározott sebességi egyenlete:

$$v_{\text{kis}} = \frac{d[\text{HBr}]}{dt} = \frac{k[\text{H}_2][\text{Br}_2]^{3/2}}{[\text{Br}_2] + k'[\text{HBr}]}$$

(A reakciók számozásánál a M. Pilling, P. Seakins: Reakciókinetika, tankönyvet követjük.)

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A kísérleti sebességi egyenlet levezetése a mechanizmus alapján:

Steady-state (kvázistacionárius) közelítést alkalmazunk a lánccvőkre:

$$\frac{d[\text{Br}\cdot]}{dt} = 2k_{-5}[\text{Br}_2][\text{M}] - k_3[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] + k_4[\text{Br}_2][\text{H}\cdot] + k_{-3}[\text{H}\cdot][\text{HBr}] - 2k_5[\cdot\text{Br}]^2[\text{M}] = 0$$

$$\frac{d[\text{H}\cdot]}{dt} = k_3[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] - k_4[\text{Br}_2][\text{H}\cdot] - k_{-3}[\text{H}\cdot][\text{HBr}] = 0$$

A két egyenlet összeadásával azt kapjuk, hogy:

$$2k_{-5}[\text{Br}_2][\text{M}] - 2k_5[\cdot\text{Br}]^2[\text{M}] = 0$$

a reaktív brómgyök kvázistacionárius koncentrációja:

$$[\text{Br}\cdot] = \left(\frac{k_{-5}[\text{Br}_2]}{k_5} \right)^{1/2} = (K_{-5}[\text{Br}_2])^{1/2}$$

Ezt behelyettesítve a hidrogéngyökre vonatkozó sebességi egyenletbe, kiszámíthatjuk a kvázistacionárius koncentrációt:

$$[\text{H}\cdot] = \frac{k_3[\text{H}_2](K_{-5}[\text{Br}_2])^{1/2}}{k_{-3}[\text{HBr}] + k_4[\text{Br}_2]}$$

termék (HBr) képződésének sebessége (a reakció sebessége):

$$\frac{d[\text{HBr}]}{dt} = k_3[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] + k_4[\text{H}\cdot][\text{Br}_2] + k_{-3}[\text{H}\cdot][\text{HBr}]$$

amibe behelyettesítve a gyökkoncentrációkra kapott kifejezéseket megkapjuk a lánreakció sebességére vonatkozó egyenletet:

$$v = \frac{d[\text{HBr}]}{dt} = \frac{2k_3K_{-5}[\text{H}_2][\text{Br}_2]^{3/2}}{[\text{Br}_2] + (k_{-3}/k_4)[\text{HBr}]},$$

ami lehetővé teszi a kísérleti egyenletben szereplő empirikus állandók elemi reakciókra visszavezethető értelmezését.

Cím

Lánreakciók elmélete

Bevezetés

A lánreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A lánchosszúság számítása a mechanizmus alapján:

$$\text{lánchossz} = \frac{k_3[\text{Br}\cdot][\text{H}_2]}{2k_5[\text{Br}\cdot]^2[\text{M}]}$$

A hidrogén-halogén reakciók összehasonlítása:

a) A halogénmolekulák disszociációs energiájának összehasonlítása:

X_2	$E_{\text{dis}}/\text{kJ/mol}$
Cl_2	242
Br_2	193
I_2	151

Az egyensúlyi $[\text{X}\cdot]$ koncentráció jód, bróm, klór sorrendben csökken.

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

b) A láncfolytató lépések sebességi együtthatójának összehasonlítása 400 K-en:

$$k_{400\text{K}} = A \cdot \exp\left(\frac{-E_a}{RT}\right)$$

Reakció	A ($\text{M}^{-1}\text{s}^{-1}$)	E_a (kJ/mol)	k ($\text{M}^{-1}\text{s}^{-1}$)
$\text{Cl}\cdot + \text{H}_2 \rightarrow$	$4,0 \times 10^{10}$	23	4×10^7
$\text{Br}\cdot + \text{H}_2 \rightarrow$	$1,4 \times 10^{11}$	82	4×10^{-1}
$\text{I}\cdot + \text{H}_2 \rightarrow$	$2,4 \times 10^{11}$	142	8×10^{-9}
$\text{H}\cdot + \text{Cl}_2 \rightarrow$	$3,0 \times 10^{11}$	13	6×10^9
$\text{H}\cdot + \text{Br}_2 \rightarrow$	$1,5 \times 10^{11}$	4	5×10^{10}
$\text{H}\cdot + \text{I}_2 \rightarrow$	$3,0 \times 10^{10}$	0	$1,5 \times 10^{10}$

A preexponenciális tényezők - eléggé hasonlóak (kb. egy nagyságrenden belüli változás)

E_a aktiválási energiák - nagyon különbözőek (több, mint 10 nagyságrendű eltérés)

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Sebességmeghatározó lépés: az $(X\cdot+H_2\rightarrow)$ lassú láncfolytató lépés.

A $(Cl\cdot+X_2\rightarrow)$ láncfolytató reakciólépés sokkal gyorsabb, mint a $(Br\cdot+X_2\rightarrow)$ reakciólépés, valamint a disszociációs energiák miatt az állandósult $[Cl\cdot]$ koncentráció, s így a láncvégződési reakció sebessége sokkal kisebb, mint $[Br\cdot]$ esetében,

A lánchossz sokkal nagyobb lesz a $(H_2 + Cl_2=2HCl)$ reakcióban, mint a $(H_2 + Br_2=2HBr)$ reakcióban.

Ezzel ellentétben, mivel a $(I\cdot+X_2\rightarrow)$ reakciólépés rendkívül lassú, a $(H_2+I_2=2HI)$ reakció nem mutatja a láncreakció jellegzetességeit.

A kinetika egyszerű másodrendűnek adódik:

$$v = \frac{d[HI]}{dt} = k_{\text{kis}}[H_2][I_2]$$

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

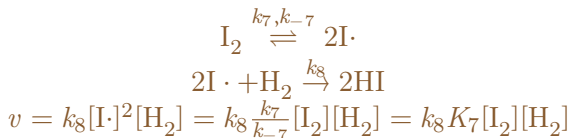
Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Habár sokáig azt gondolták, hogy ez a reakció a bimolekuláris reakciók mintapéldája, elképzelhető egy alternatív mechanizmus is:

amellyel értelmezhető a kísérletileg meghatározott sebességi egyenlet.²

Alkánok pirolízise:

Pirolízis: fontos vegyipari eljárás kisebb szénatomszámú szénhidrogének, elsősorban etilén előállítására a kőolajleparlási temékek (pl. a C₅–C₈ frakció, az ún. könnyűbenzin) *krakkolásával*. Ez magas hőmérsékleten megvalósuló *unimolekuláris bomlást* jelent. Ennek során reaktív alkilgyökök keletkeznek, amelyek bonyolult láncreakciót idéznek elő.

²Ezt a mechanizmust alacsony hőmérsékletű fotolitikus kísérletekben tesztelték, és igazolták, hogy a látszólag harmadrendű elemi reakció valójában egy összetett folyamat, melynek első lépése egy laza H₂I van der Waals-komplex képződése.

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

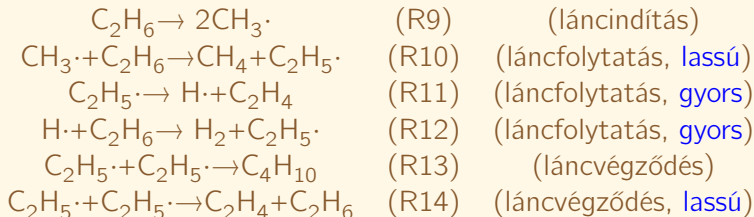
Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Etán pirolízise ($\approx 1100\text{ K}$)

A láncreakció mechanizmusa:

Fő láncvivő az etilgyök, amely instabil és bomlik (R11). Mivel a relatív sebességek alapján $[\text{C}_2\text{H}_5\cdot] \gg [\text{CH}_3\cdot]$ v. $[\text{H}\cdot]$, ezért csak az etilgyök rekombinációját vesszük figyelembe.

Cím

Láncreakciók
elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános
sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A kísérleti sebességi egyenlet levezetése a mechanizmus alapján:

Steady-state (*kvázistacionárius*) közelítést alkalmazunk a láncvivőkre:

$$\frac{d[\text{CH}_3\cdot]}{dt} = 2k_9[\text{C}_2\text{H}_6] - k_{10}[\text{CH}_3\cdot][\text{C}_2\text{H}_6] = 0$$

$$\begin{aligned} \frac{d[\text{C}_2\text{H}_5\cdot]}{dt} = & k_{10}[\text{CH}_3\cdot][\text{C}_2\text{H}_6] - k_{11}[\text{C}_2\text{H}_5\cdot] + k_{12}[\text{H}\cdot][\text{C}_2\text{H}_6] - \\ & - 2(k_{13} + k_{14})[\text{C}_2\text{H}_5\cdot]^2 = 0 \end{aligned}$$

$$\frac{d[\text{H}\cdot]}{dt} = k_{11}[\text{C}_2\text{H}_5\cdot] - k_{12}[\text{H}\cdot][\text{C}_2\text{H}_6] = 0$$

Az első egyenletből számítható a metilgyök koncentrációja:

$$[\text{CH}_3\cdot] = \frac{2k_9}{k_{10}}$$

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Ezt felhasználva a második és harmadik egyenletekben adódik, hogy

$$[\text{C}_2\text{H}_5\cdot] = \left(\frac{k_9}{k_{13} + k_{14}} \right)^{1/2} [\text{C}_2\text{H}_6]^{1/2}$$

$$[\text{H}\cdot] = \left(\frac{k_{11}}{k_{12}} \right) \left(\frac{k_9}{k_{13} + k_{14}} \right)^{1/2} [\text{C}_2\text{H}_6]^{-1/2}$$

A nagy lánchosszúság miatt (gyors láncterjedés, lassú láncvégződés) az etilén jelentős része a láncfolytató reakcióban képződik. A termékképződés sebessége:

$$v = \frac{d[\text{C}_2\text{H}_4]}{dt} \approx k_{11}[\text{C}_2\text{H}_5\cdot] = k_{11} \left(\frac{k_9}{k_{13} + k_{14}} \right)^{1/2} [\text{C}_2\text{H}_6]^{1/2}$$

Cím

Láncreakciók
elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános
sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

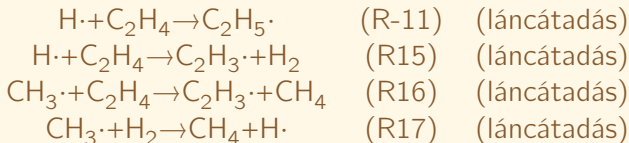
Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Az anyagmegmaradás törvénye értelmében a termék (etilén) koncentrációváltozása alapján számított reakciósebesség meg kell egyezzen a reaktáns (etán) koncentrációváltozása alapján számítottal:

$$v = -\frac{d[\text{C}_2\text{H}_6]}{dt} \approx k_{12}[\text{H}\cdot][\text{C}_2\text{H}_6] = k_{11} \left(\frac{k_9}{k_{13} + k_{14}} \right)^{1/2} [\text{C}_2\text{H}_6]^{1/2}$$

Még pontosabb leírást érhetünk el, ha figyelembe vesszük a reaktív köztitermékek (gyökök) reakcióit a termékmolekulákkal:

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Nagyobb szénatomszámú szénhidrogének pirolízise

A bonyolultság a szénatomszám növekedésével növekszik.

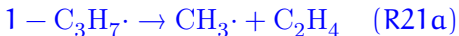
Egyszerűsítésre ad lehetőséget, hogy a nagy gyökök instabilak, és gyorsan kisebb gyökökre és molekulákra bomlanak. Ezért nem kell ismernünk minden egyes gyök bomlásának sebességét. A sebességmeghatározó lépések itt is azok a ciklusok, amelyeket az etán pirolízisének megismertünk.

Propán pirolízise:

I. Bruttó reakció: $\text{C}_3\text{H}_8 \rightarrow \text{H}_2 + \text{C}_3\text{H}_6$ (R20 = R18b + R19)

II. Bruttó reakció: $\text{C}_3\text{H}_8 \rightarrow \text{CH}_4 + \text{C}_2\text{H}_4$ (R23 = R21a + R22)

I. Bruttó reakció: $\text{C}_3\text{H}_8 \rightarrow \text{H}_2 + \text{C}_3\text{H}_6$ (R20 = R18a + R21b)
A termékeloszlás (a pirolízis eredménye) az (R18a,b) és (R21a,b) reakciók elágazási arányaitól függ. A mérnökök feladata azon körülmények (T , p_{tot} , tartózkodási idő, koncentrációk) meghatározása, amelyek között a reakció (és a kitermelés) a várt iránynak megfelelően alakul.

Cím

Lánreakciók elmélete

Bevezetés

A lánreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Polimerizációs gyökreakciók

A krakkolással ellentétben, amikor a láncreakcióban egyre kisebb gyökök keletkeznek, a láncpolimerizáció során a láncfolytató lépések egyre nagyobb gyökök képződését eredményezik. A végeredmény: a monomerek láncolata.

Klasszikus példák: polietilén, poli(vinil-klorid) és polisztirol gyártása.

A láncpolimerizáció vázlatos mechemizmusa:

- ▶ A lánccindító lépés általában egy könnyen bomló, R gyököt termelő R_2 vegyület (pl. benzoil-peroxid) kis aktiválási energiájú, homolitikus bomlása (disszociációja).
- ▶ A láncfolytató lépések során a monomer (M) addíciójával egyre nagyobb és nagyobb méretű reaktív gyökök (X_j) keletkeznek. Feltételezzük, hogy ezen lépések sebességi együtthatója (k_p) független a gyök méretétől.
- ▶ A láncclezárás a különböző méretű gyökök diszproporcionálódási reakciója kisebb méretű, telítetlen végcsoportú oligomer (O_j) ill. nagyobb méretű, telített végcsoportú polimer (A_j) molekulákat eredményezve.

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

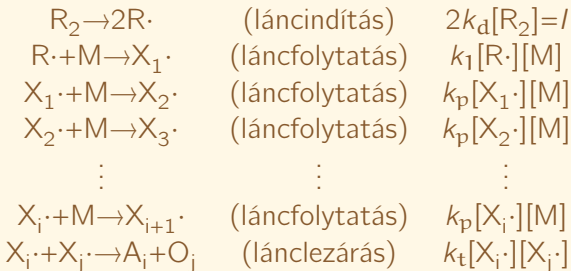
Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A lánccopolimerizáció reakciósémája:

A polimerizáció sebességi egyenletének levezetése

Steady-state (kvázistacionárius) közelítést alkalmazunk a láncvivőkre:

$$\frac{d[\text{R}]}{dt} = I - k_1[\text{R}][\text{M}] = 0$$

$$\frac{d[\text{X}_1\cdot]}{dt} = k_1[\text{R}][\text{M}] - k_p[\text{X}_1\cdot][\text{M}] - k_t[\text{X}_1\cdot] \sum_j [\text{X}_j\cdot] = 0$$

$$\frac{d[\text{X}_2\cdot]}{dt} = k_p[\text{X}_1\cdot][\text{M}] - k_p[\text{X}_2\cdot][\text{M}] - k_t[\text{X}_2\cdot] \sum_j [\text{X}_j\cdot] = 0$$

általánosan

$$\frac{d[\text{X}_i\cdot]}{dt} = k_p[\text{X}_{i-1}\cdot][\text{M}] - k_p[\text{X}_i\cdot][\text{M}] - k_t[\text{X}_j\cdot] \sum_j [\text{X}_j\cdot] = 0$$

Mivel a láncfolytató lépések (k_p) kölcsönösen megjelennek + ill. - előjellel az egyenletekben, az egyenletek összegzésével kapjuk:

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

$$I = k_t \left(\sum_i [X_i \cdot] \right)^2$$

ami egyértelműen jelzi, hogy a kvázistacionárius állapotban, miközben az $[X \cdot]$ gyökkoncentráció állandó és a polimerizáció állandó sebességgel játszódik le, **a lánccindítás sebessége = a láncclezáró lépések sebességének összegével.**

Mivel az állandósult gyökkoncentráció:

$$\sum_i [X_i \cdot] = \left(\frac{I}{k_t} \right)^{1/2}$$

a polimerizáció állandósult sebessége (egyenlő a monomerfogyás sebességével) a következőképpen számítható:

$$\rho = -\frac{d[M]}{dt} = k_p[M] \sum_i [X_i \cdot]$$

$$\rho = -\frac{d[M]}{dt} = k_p[M] \left(\frac{I}{k_t} \right)^{1/2}$$

A polimerizáció sebessége kinetikailag elsőrendű a monomer-koncentrációra és felesrendű az iniciátorra vonatkozóan.

A kinetikai lánchossz (ν) számítása a mechanizmus alapján

$$\nu = \frac{\text{láncfolytatás sebessége}}{\text{lánccvégződés sebessége}}$$

$$\nu = \frac{k_p [M] \sum_i [X_i \cdot]}{2k_t \left(\sum_i [X_i \cdot] \right)^2} = \frac{k_p [M]}{2(Ik_t)^{1/2}}$$

Diszproporcionálódásos láncclezáró lépés esetén ν megadja a monomer-egységek átlagos számát a végső polimerláncban, amelyet átlagos polimerizációfoknak (PF) neveznek.

Értelemszerűen, rekombinációs láncclezárás esetében a PF a fenti érték kétszerese lesz.

A polimerlánc hosszúsága tehát egyenes arányban növekszik a monomerkoncentráció növelésével és négyzetgyökösen csökken az iniciátorkoncentráció növelésével.

A polimerizáció sebességének növelése az iniciátor mennyiségének növelésével a polimerlánc hosszúságának csökkenését eredményezi. A mérnökök feladata az optimális kinetikai feltételek kidolgozása.

Cím

Láncreakciók
elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános
sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Termikus robbanás

Ha egy exoterm reakció lejátszódásakor a felszabaduló hő nem vonjuk el, a hőmérsékletnövekedés hatására a reakciósebesség növekszik, ami alkalmas körülmények esetén ún. hőrobbanáshoz vezethet.

A termikus robbanás kialakulásában résztvevő folyamatok jellemzése:

- ▶ a hőtermelés sebessége ϕ_+ = az egységnyi térfogatban egységnyi idő alatt termelt hő ($\text{J dm}^{-3}\text{s}^{-1}$)

$$\phi_+ = \rho \Delta H$$

ahol ρ a reakció sebessége ($\text{mol dm}^{-3}\text{s}^{-1}$) és ΔH a moláris reakcióentalpia (J mol^{-1}). ϕ_+ exponenciálisan nő a hőmérséklettel, mert ρ sebességi együtthatókat tartalmaz, s ezek értéke az Arrhenius-egyenlet szerint exponencionálisan változik a hőmérséklettel.³

³Egy reakció sebességi együtthatója a hőmérséklet növelésével növekedhet, (közelítőleg) állandó maradhat, vagy akár csökkenhet is. A termikus robbanás feltétele a növekedés, melynek eredője a reakció pozitív aktiválási energiája (E_a).

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

1. a hőveszteség sebessége ϕ_- = az egységnyi térfogatból a falon keresztül egységnyi idő alatt eltávozó hő ($\text{J dm}^{-3}\text{s}^{-1}$)

$$\phi_- = \alpha \frac{S}{V} (T - T_0)$$

ahol α a fal hővezetési együtthatója, S a reaktor falának felülete, V a reaktor térfogata, T a reagáló rendszer hőmérséklete és T_0 a fal hőmérséklete. ϕ_- lineárisan nő a hőmérséklettel.

A hőtermelés és hőelvonás sebességének viszonya és ezen viszony hőmérséklettel való változása fogja megszabni a rendszer dinamikai állapotát.

A következő ábrában a stabilis állapothoz tartozó, stacionárius hőmérsékletet T_{st} -vel, a robbanás hőmérsékletét pedig T_{r} -rel jelöljük.

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

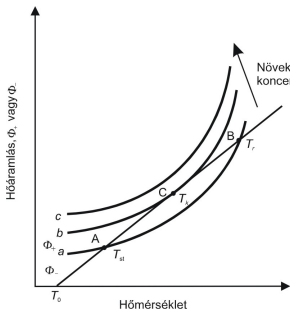
Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

a eset:

ha $T < T_{st}$, $\phi_+ > \phi_-$, $\Rightarrow T \rightarrow T_{st}$ (stabil)

ha $T_{st} \leq T$, $T \leq T_r$, $\phi_+ \leq \phi_-$, $\Rightarrow T \rightarrow T_{st}$

ha $T > T_{st}$, $\phi_+ > \phi_-$, $\Rightarrow T \rightarrow \infty$ (instabil)

b eset:

ha $T \leq T_{st}$, $\phi_+ \geq \phi_-$, $\Rightarrow T \rightarrow T_k$ (stabil)

ha $T > T_{st}$, $\phi_+ > \phi_-$, $\Rightarrow T \rightarrow \infty$ (instabil)

A T_k kritikus határpontban

$$\phi_+ = \phi_- \text{ és } \frac{d\phi_+}{dT} = \frac{d\phi_-}{dT}$$

c eset:

$\phi_+ > \phi_-$ minden T -n: hőrobbanás

A hőrobbanáshoz NEM kell lánreakció!

Elágazó reakciók

A korábban tárgyalt nyílt láncú reakciók esetén a láncfolytató lépések az egyik gyököt egy másikra cserélik fel. A folyamatban közelítőleg állandósult gyökkoncentráció alakul ki és így a reakciósebesség is közelítőleg állandó lesz.

Ezzel szemben az elágazó láncú reakciónál egy láncvivő köztitermékből két láncvivő képződik, ezért a gyökök koncentrációja, s ezzel együtt a bruttó reakció sebessége egyre növekszik. A végeredmény az ún. láncrobbanás.

Egy példa — a durranógázreakció

Reakció, amely alkalmas körülmények között robbanásszerűen játszódik le. A láncelágazás gyorsító hatása a következő reakciókkal értelmezhető:

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

Bruttó folyamat: $\text{H}\cdot + \text{O}_2 + 3\text{H}_2 \rightarrow 3\text{H}\cdot + 2\text{H}_2\text{O}$

A láncelágazási lépések miatt a *kvázistacionárius* közelítés nem mindig alkalmazható a gyökkoncentráció meghatározására, s ehelyett az összes gyökkoncentráció n (láncvivő) időbeli változását szokták elemezni és leírni.

$$\frac{dn}{dt} = i + gn - fn$$

ahol i a láncindítás sebessége, gn és fn a láncelágazás és az elsőrendű láncvégződés sebessége.

Cím

Láncreakciók elmélete

Bevezetés

A láncreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirólízise

Propán pirólízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A sebességi egyenlet megoldása

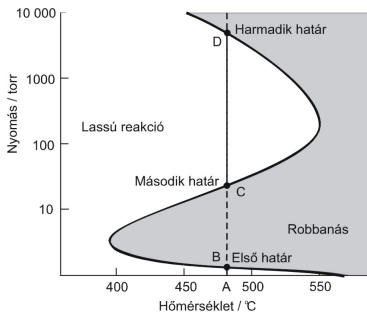
$$n = i \cdot \exp(\phi t - 1) / \phi$$

ahol $\phi = g - f$, az eredő elágazási tényező.

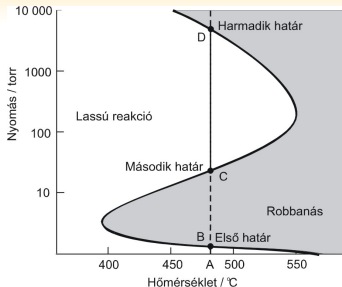
- a) Ha $\phi > 0$, $g > f$, azaz a lánccelágazás sebessége nagyobb, mint a lánccsvégződés sebessége, azaz n értéke exponenciálisan fog nőni, robbanás következik be.

Például 700 K-en és 11 kPa-on 0,3s alatt a H $\cdot$ atom koncentrációja 10^{15} -szeresére nő!

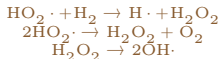
- b) b) Ha $\phi < 0$, $f > g$, azaz a láncclezárás a domináns folyamat, s ahogy a reakció előrehalad (t nő) az exponenciális tag értéke 0-hoz tart, stacionárius állapot áll be úgy, hogy: $n = i / |\phi|$.

A nyomás és hőmérséklet eltérő hatással van a kétféle folyamatra (a nyomás növelésével a lánelágazási reakciók gyorsulnak, végül g nagyobb lesz, mint f), s ez jelöli ki a hidrogén-oxigén durranógáz reakció első robbanási határát.

- ▶ A nyomás további növelése gyorsítja az összetettebb, **trimolekuláris rekombinációs reakciók** sebességét, s így belépünk a lassú reakció tartományába. A robbanás a második robbanási határ elérésekor megszűnik.
- ▶ Nagyon nagy nyomáson elérjük a harmadik, ún. termikus robbanási határt. Ennek háttérében olyan, a láncreakciót visszaállító exoterm folyamatok állnak, amelyek a gyökök falhoz való diffúziójával versengve végül is hőrobbanáshoz vezethetnek.

Cím

Lánreakciók elmélete

Bevezetés

A lánreakciók általános sémája

Ált. jellemzés

Hidrogén-halogén reakciók

Alkánok pirolízise

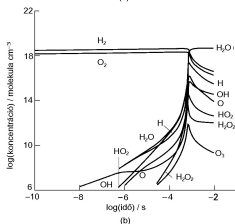
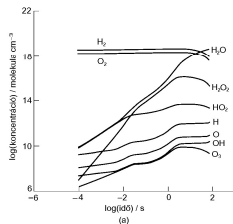
Propán pirolízise

Polimerizációs gyökreakciók

Polimerizáció

Termikus robbanás

Elágazó reakciók

A reaktánsok, a reaktív köztitermékek és termékek koncentrációjának időbeli változása jelentősen eltér a lassú reakció (felső ábra, 550 °C) és a robbanás tartományában (alsó ábra, 600 °C).

Mindkét esetben

$$[H_2] = 2,8 \times 10^{18} \text{ molekula/cm}^3$$

$$[O_2] = 2,8 \times 10^{18} \text{ molekula/cm}^3$$

A lassú folyamat és a robbanás időskálája jelentősen eltérő, a robbanás során nagyon gyorsan elfognak a reaktánsok.